

Osman Hamdi Bey'in Tablolarında Yeşil Cami Yazıları

Ömer Kaptan

Bursa Yeşil Camii altı yüz yıldan beri Bursa'nın en güzel camisi olarak anılıyor. İhtişam ve görkemi bir yana, ayrıntılarındaki zarafetiyle Yeşil cami sadece bânîsi Çelebi Mehmet'in değil, tüm Bursalıların gözdesi olmuş bir yapıdır.

Yeşil Camii'nin birbirinden kıymetli yazılarını inceleyeceğimiz bu yazı dizisine, pek çok meşhur tabloya konu olmuş yazılarla başlayalım istedik. Caminin ehl-i zevkçe zaten bilinen ve takdir edilen güzelliklerini yaptığı tablolarla tüm dünyaya tanıtmış olan Osman Hamdi Bey'in tablolarında kendini gösteren yazılar bu dizinin ilk makalesini oluşturacaktır.

Osman Hamdi beyin, bir perdenin arkasında kalan ve yapılışından yaklaşık 130 yıl sonra yeniden ortaya çıkan ve şöhret kazanan tablosunu hatırlarız: "Cami önü". Bu tablo geçtiğimiz yıl 13 milyon liraya satılarak Türkiye'de satılan en değerli sanat eseri rekorunu kırmıştı. Bu resim Osman Hamdi beyin gözde mekânı Yeşil Cami'de çizilmişti. Resim insanların bulunduğu yüksek basamaklarından dolayı ilk bakışta Ulucami kapısında çizildiği zannını uyandırmış olsa da, kapıdaki ince işçiliğe dikkat edildiğinde buranın Yeşil Cami kapısı olduğu hemen fark ediliyordu. Hem taç kapıyı baştanbaşa dolaşan yazı ve süslemeler hem de kitabe bize mekânın Yeşil Camii kapısı olduğunu hemen fark ettiriyordu. Büyük ressam basamakları buraya ilave etmişti.

Malum olduğu üzere Osman Hamdi Bey gibi oryantalist üslubu benimsemiş ressamlar doğunun zenginliğini tablolarına yansıtırken kendi zevklerine göre bazı değiştirmeler yaparlar ve çizdikleri mekânın aslında bulunmayan bazı nesnelere, figürleri görüntüyü zenginleştirme adına mekâna dâhil edebilirlerdi. Osman Hamdi Bey'in de gerek "Cami Önü" resminde Yeşil Camii'ye merdiven ilavesi, gerek az sonra göreceğimiz Yeşil Camii hünkâr mahfeline kaplumbağaları ve terbiyecilerini katması, "Bursa Yeşil Camii'de" resmine şamdan, avize ve tablo eklemesi gibi pek çok örnek zikredilebilir. Yazılar da bundan nasibini almıştır. Ama yine de mekânla sağlaması yapılabilen ve aslıyla duran yazıları görmek mümkündür.

Yeşil Cami Kapısı

Yeşil Camii'nin muazzam taç kapısı, Anadolu Selçuklu mimarisinden tevarüs ettiği ince işçiliği ve süslemelerdeki bütünlüğü ile caminin sadece çinileriyle meşhur olmadığını gösteren en güzel mekânlardan biridir. Evet, Yeşil Camii kapısının ve pencerelerinin etrafındaki mermer oymacılığıyla da ayrı bir şaheserdir. Ve oymacılığın en gözde olduğu yer caminin kapısıdır. Bu güzel kapıya Osman Hamdi Bey'den yüzyıllar önce (1640) bakan Evliya Çelebi bakın neler söylüyor: "Bir kıble kapısı vardır ki, sağında ve solunda yüksek kemerine varıncaya kadar kat kat düğüm düğüm Rumiler ve zülûf Nigâr fevkalade nakışlar vardır. Bunlar öyle nakışlar ki, kâğıt üzerine hiç kimse kıl kalemle bile yazamaz. Amma mermer üstadı bu kapıya tam üç yıl ham mermer üzerine keser vurarak ustalığını göstermiş binanın sahibi Mehmet handan üç sene zarfında kırk bin altın almıştır. "Yeşil imaret kapısı kırk bin altına yapılmış ve süslenmiş "diye destan olmuştur. Doğrusu kara ve deniz seyyahları tarafından beğenilmiş bir yüksek kapıdır." (Seyahatname)

Bu kapıda bulunan kitabe de, tezyinatıyla yarışır zenginlikte bir anlatım içeriğine sahiptir. Merhum Kazım Baykal hocamızın çevirisini birkaç küçük tashihle paylaşalım: “Rahman ve Rahim olan Allahın adı ve onun kâinatı kuşatan lütuf ve keremine yapışarak işe başlıyorum. Hilkat sanatkarının bir yapıcısı, kudret kuyumcusunun hayret veren bir eseri olan bu kıymettar makam; kudreti her şeye hâkim rabbimizin takdiri ile örülmüş, cennet-i naîm örneklerinden bir örnek, ahiret bahçelerinden bir bahçe, dünya süsleri ile meydana getirilmiş olan makam, kainat kurulduğundan beri sanatının inceliği ve manzarasının güzelliği ile bütün cihana ne kadar iftihar etse; en mamur şehirler bile benzerine kavuşamadıklarından dolayı çekingen bir vaziyette karşısında ne kadar utanıp kalsalar yeridir. Şark ve Garbın Büyük Sultanı, Arab ve Acemin hakanı, âlemlerin rabbinin kendisini yardım ve kudretine mazhar ettiği dinî ve dünyevî büyük sığınak olan sultanoğlu sultan Mehmed bin Bayezid bin Murad bin Orhan -Allah yeryüzünde mülkünü daim etsin ve arzular dünyasında gemisini emniyetle yürütsün- bu makamın son derece metin ve cazip bir şekilde tesisini emre Muvaffak oldu. Binanın tamamlanması 822 (m.1419) senesinin zilhiccesine tesadüf eder”.

Döneminin geleneğine uygun olarak Arapça yazılmış olan kitabe enfes tasvirleriyle okuyucuyu büyüler. Kitabede, görüldüğü üzere caminin ne zaman nasıl, kim tarafından yaptırıldığıyla ilgili bilgiler de verilmektedir. Kapının sağında ve solundaki nişlerin üzerinde caminin mimarına ait kitabeler vardır. Sağdaki Mihrapçığın üzerinde Arapça olarak: “Planlarını yapan, yazan ve dizen, yaptıranın en az hizmet eden hademesi” yazısı, Soldaki Mihrapçığın üzerinde ise caminin mimarı büyük vezirin ismi yazılmıştır: “Hacı İvaz bin Ahi Bâyezîd gufire lehüma” (Ahi Bayezid oğlu Hacı İvaz, Allah ikisine de rahmet etsin). Bu soldaki yazı Osman Hamdi beyin resminde yer almaktadır.

Taç kapıyı sağ alttan başlayıp yukarıya ve oradan solda aşağıya inerek dolaşarak kuşatan yazı şeridinde ise dini içerikli ibareler yer almaktadır. Çoğu peygamberimizin hadisi olan bu sözler cömertlik, hayırseverlik, yardım severlik gibi konular ile ilgilidir. İçeride de göreceğimiz benzer yazıların bu içeriğe sahip olması hem bu mekânın sadece cami olmayıp, misafirhane, tabhane gibi çok amaçlı olarak kullanılabilen salonlara sahip bir imaret olması hem de fetret döneminin yaralarını kapatma çabasını taşımasıyla ilgilidir. Zira anarşi ortamında gevşeyen sevgi, güven vb. sosyal bağlar bu güçlü imaretin padişah emriyle yazılan mesajlarıyla canlandırılmaya çalışılmıştır. Evliya Çelebi'mizin kağıt üzerine kıl fırça ile bile böylesine güzeli yazılamaz dediği yazının Türkçesi şöyledir:

“Sultanların sözleri, sözlerin sultanıdır. Bilhassa peygamberimizin (a.s.) sözleri böyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: Kim aç bir mümini yedirirse Allah da ona kıyamet gününde cennet meyvelerinden yedirir. Kim susamış bir mümine su verirse Allah da kıyamet gününde ona cennet içeceklerinden içirir. Kim çıplak bir mümini giydirirse Allah kıyamet gününde ona cennetin güzel elbiselerinden giydirir, rasulullah doğru söyledi. Cömertlik imandandır. Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz. Âdemoğlu öldükten sonra bütün amelleri kesilir. Ancak üç şey hariç: sadaka-i cariyeye, faydalı ilim ve kendine dua edecek Salih bir evlat. Cömertlik imandandır, iman da cennettendir. Hayırlı bir iş ancak tamam olan iştir. Söyleyen doğru söyledi.”

Tabloda dikkat edileceği üzere gerçekte var olan üç satırlık kitabe yerine yine üç satırlık bir yazı yazılmış ancak kitabedeki gibi karmaşık istifle yazılmış bir yazı yerine tam okunamayan sade bir yazı tercih edilmiştir. Kitabenin üzerinde ise normalde ufak bir pencere olması gerekirken tabloda “Kelime-i tevhit” yazılı bir başka kitabe buraya konmuştur. Yeşil caminin bu ufak penceresini Osman Hamdi Bey cami önü tablosunda çizmemiştir. Zira onu çok daha tanınan bir başka resminde meşhur edecektir:

Kaplumbağa terbiyecisi

Kaplumbağa terbiyecisi kuşkusuz sanatkârımızın en meşhur eseridir. Ünlü görüntüsünde ışığın kaynağı olan ve zeminden başlayan bir pencere, kırmızı uzun bir giysi giyen sakallı bir adam, mavi çinilerle kaplı bir duvar, yerde yaprak yemekte olan kaplumbağalar vardır.

Resimde görülen pencere, Yeşil camiye girerken kitabenin hemen üzerinde kapının dışından da görünen ufak pencereden başkası değildir. Bu pencerenin arka kısmı yeşil cami girişinin hemen üst katında bulunan hünkâr mahfelidir ve Kaplumbağa terbiyecisi resminin çizildiği mekândır. Kaplumbağa terbiyecisi resmindeki pencerenin ahşap çerçeveli olduğunu itirazında bulunanlar olabilir. Onlara da hemen yeşil caminin 20.yy başlarında çekilmiş resimlerine bakmalarını öneririz. Evet, bir zamanla bu pencere ahşap çerçeveliydi.

Bu meşhur tablonun alçakta zemine bitişik penceresi üzerinde bir yazı dikkat çeker: “Şifa’ul-kulûp lika’il Mahbûb” yani “Kalplerin şifası, Sevgiliyle buluşmaktır”. Bu yazı pek az yerde karşımıza çıkabilecek bir yazıdır. Nadir görülen bu yazının bir kopyasını Sivas’ta Şemseddin Sivasi Hz.lerinin türbesinin yanında bulunan meydan camiinde, farklı bir istifini ise Geyve’de 2. Bayezid tarafından yaptırılan köprünün mihrap arkasında görmek mümkündür.

Bu yazıdaki sevgili kelimesiyle Hz. Muhammed (habîbullah) mı kastedilmiştir bilemiyoruz. Zira Osman Hamdi beyin iki defa ele aldığı resmin 1907 versiyonunda bu yazının hemen yanında bir tabloyla Hz. Muhammed’in ismi görülür. Bu bir gönderme gibidir. Yahut Osman Hamdi Bey burada da diğer resimlerinde göreceğimiz gibi sevgi, rahmet, bağışlama merkezli bir yazı tercih etmiş olabilir. Az sonra ele alacağımız resimlerde mekânda bulunmamasına rağmen Osman Hamdi Bey özel anlam taşıyan bir yazıyı tablolarına yerleştirmeyi ihmal etmediğini göreceğiz.

Bursa Yeşil Camii’de – Kuran tilaveti

Osman Hamdi beyin Bursa Yeşil Camii eyvanlarında çizdiği iki meşhur resim daha vardır. Yeşil camiye girişte, medhalin ama mekana bağlandığı kısımda sağ ve sola bitişik bulunan ve bugün müezzin mahfeli olarak kullanılan eyvanlar bu resimler için seçilen mekanlardır.

“Kuran tilaveti” tablosunda “ilahiyatçı” tablosundaki pozuna benzer şekilde oturan Osman Hamdi Bey kendisini Kuran okurken çizmiştir. Geçtiğimiz yıl bu aylarda (Aralık 2015) ABD’nin dünyaca tanınan bir yatırım bankasında “Sanatı Koruma Projesi” kapsamında hazırlanan tebrik kartları serisinde yer alınca bu tablo yine ön plana çıkmıştı. Bu resimde Osman Hamdi Bey yine bir tasarrufta bulunmuş ve caminin girişini normalde bulunmadığı bir konuma yerleştirmiştir. Girişte soldaki

eyvan olduğunu anladığımız mekânda Kuran tilavetini gerçekleştiren kişinin hemen üzerinde iki belirgin yazı vardır. İki ressamımızın diğer bazı tablolarında da kullanacağı sarı renkli

“Tevekkeltü bi-mağfireti'l-müheymin, hüve'l-gafûrû'z-zürrahmeti”, ” Müheymin olan Rabbimin mağfiretine tevekkül ettim. O çokça bağışlayan merhamet sahibidir.” mealindeki yazı, ikincisi ise bu eyvana has olan “Lev beseti'l-cibâlu ve'n-şekkati's-semâ” yazısıdır. “Dağlar parça parça olsa, gökler yarılrsa bile” anlamındaki bu yazı Arapça olsa bile aslında Yeşil Camii'yi öven Farsça müthiş bir şiirin son cümlesidir:

“Ey kible-i saadet vey ka'be-i safâ
Cây-i hôşî ve nist nazîr-i to hîç ca
Her tak ez revâkı to cerçi zemîn nebat
Her çeşm ez to câm Cihan nûma
Ez îñ esas nîst ki hâlel pezîr
Lev besetil cibalü ven şekkatis semâ”

(Ey mutluluk kiblesi, ey huzur ve emniyet kâbesi
Çok güzel bir yersin, senin gibi hiçbir yer yoktur.

Senin her kubben, yerin bitkisine vesile olan gök gibidir.
Senin her odan, gören bir göz gibidir. Sen kâinatın aynasıdır

Bu esaslar hâlel kabul etmez (yıkılmaz)
Dağlar parça parça olsa gökler yarılrsa bile)

Aynı yazıyı Osman Hamdi Bey bir tablosunda daha kullanacaktır. On yıl kadar önce yaptığı (1880) “İki Müzisyen Kız” tablosunda da kullandığı mekânı bu defa gerçek mekanla daha uyumlu olarak “Bursa Yeşil Camii'de” tablosunda kullanmıştır. Girişin sağ tarafında yer aldığını düşündüğümüz eyvanda çizilmiş tabloda “Lev beseti'l-cibâlu ve'n-şekkati's-semâ” yazısı tam karşıda görülmektedir. Bu mekânda aslında bulunması gereken yazı bu yazı değil, yine Farsça bir şiirdir. Ama resmin en sağında görülen ve yukarıdan aşağıya inen kufi yazı “Kelime i tevhid” ibareleridir ve mekânda da bulunmaktadır. Yaklaşık yüz defa yazılmış olan bu ibareler “La ilahe illallah Muhammedün Rasulullah” şeklinde eyvanı kuşatmıştır.

Ama bu resimde en belirgin olan yazı iç içe geçmiş etkileyici görüntüsüyle girift bir sülüs yazı olan “Tevekkeltü bi-mağfireti'l-müheymini hüve'l-gafûrû'z-zürrahme” yazısıdır. Hüve kelimesinden öncesi açık sarı renkle yazılmışken sonrası siyah yazıyla yazılmıştır. Osman Hamdi beyin bu yazıyı “Yeşil türbede dua”, “Kuran tilaveti” gibi pek çok tabloda kullanmasının sebebi resimdeki renk bütünlüğünü sağlamak mı, yoksa müsennâ yazılardan daha farklı, pek az yerde görülen ve ilgi çekici görünüşüyle göze hoş gelen bu girift yazıyı seçmiş olması mı, yoksa tamamen merhamet, bağışlayıcılık, sevgi merkezli bir mesajı seçerek batıya verdiği bir mesaj mı? Tüm bunlar ikonografik çözümlenmelerini beklemeye devam ediyor.

Ömer Kaptan / 2017

Web : kaptanomar.com